

Balázs Éva

A továbbtanulás problémái és támogatása a kistérségek közoktatásában

A tanulmány a többcélú kistérségek szervezeti, működési kereteinek és helyzetének, az együttműködések területeinek, az ellátás egyes kérdéseinek feltárására irányuló empirikus kutatás egyik tematikai egységéről számol be. E téma szabályozási szempontból egy olyan problémára is kitért, amely ugyan nem tartozik a kistérségi társulási közoktatás-irányítás hatókörébe, de a kistérségi közoktatás eredményessége szempontjából alapvető fontosságú: mennyire érzékelik a kistérségi közoktatás-irányítás szakemberei a gyengén teljesítő általános iskolát befejező tanulók továbbtanulásának helyzetét és problémáit, illetve miben látják a kistérségek lehetőségeit e téren. A tanulmány a vizsgálat hivatkozott részének tapasztalatait ismerteti a kistérségi szintű, továbbtanulást támogató feltételrendszerrel és eszközökkel összefüggésben.

BEVEZETÉS

Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet 2009 tavaszán, kora nyarán a Szociális és Munkaügyi Minisztérium 9197–9/2008. SZMM számú kutatási pályázata keretében végzett empirikus kutatást a statisztikai kistérségekben. Ennek célja a többcélú kistérségek – 2004 óta a közigazgatási rendszert, valamint a kistérségeken belüli folyamatokat egyaránt érintő változások nyomán létrejött – szervezeti, működési kereteinek és helyzetének, az együttműködések területeinek, az ellátás egyes kérdéseinek a feltárása. A vizsgálat kitért egy olyan problémára is, amely szabályozási szempontból nem tartozik ugyan a kistérségi társulási közoktatás-irányítás hatókörébe, de a kistérségi közoktatás eredményessége szempontjából alapvető fontosságú, s kistérségi léptékben releváns. Azt kérdeztük a kistérségi közoktatás-irányítás szakembereitől, hogy mennyire érzékelik kistérségükben a gyengén teljesítő általános iskolát befejező tanulók továbbtanulásának helyzetét és problémáit, illetve miben látják a kistérségek lehetőségeit e kérdéskört illetően. A következőkben e témakörben ismertetem a vizsgálat tapasztalatait, a kistérségi szintű, a továbbtanulást támogató – szintén a vizsgálat során feltárt – feltételrendszerrel és eszközökkel összefüggésben.

A VIZSGÁLATRÓL

A vizsgálatot a rendelkezésre álló források szűkössége miatt online kérdőíves módszerrel végeztük.¹ Ez lehetővé tette, hogy a vizsgálat teljes körű legyen, így a kérdőív kitöltésére valamennyi statisztikai kistérséget felkértük², amelyek munkaszervezet-vezetői jelölték meg a szakmai válaszadót, többségében a kistérségi referens néven dolgozó szakembereket.

A 28 kérdésből álló online, önkitöltős kérdőívet a megkeresettek átlagosan 52 százaléka töltötte ki, ami az önkitöltős módszert választó vizsgálatok szokásos értékeihez mérten igen jó, de a területi eltérések miatt a válaszok nem reprezentatívak. A magas válaszadás alapján a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kistérségekre, a Győr-Moson-Sopron és Veszprém megyei kistérségekben az urbanizáltabb területekre és a Dél-Alföld régió kistérségeire kaptunk térségi léptékű tanulságok levonására alkalmas válaszokat. A kistérségek elmaradottságát mérő komplex mutató szerinti válaszmegoszlás alapján³ a leginkább elmaradó térségekre viszonylag megbízhatóak az adataink. A válaszokat regionális szinten az összes kistérséghez és ezek településeihez, valamint a hátrányos helyzetű kistérségekhez viszonyított aránya szerint foglalja össze az 1. táblázat, amelyben a kiemelt háttér az átlagos aránytól lefelé történő jelentősebb eltéréseket mutatja.

1. TÁBLÁZAT: A válaszadó kistérségek aránya a régió összes kistérségéhez, a kistérségek településeihez, valamint a hátrányos helyzetű (HH) kistérségek aránya a régióban lévő összes kistérséghez képest (%)

Régió/megye	Válaszadó kistérségek	Az érintett települések aránya	HH kistérségek (országos)
Pest megye	50,0	44,4	0,0 (6,3)
Észak-Magyarország	59,1	62,5	53,8 (50,0)
Észak-Alföld	33,3	27,4	88,9 (88,9)
Dél-Alföld	60,0	61,8	66,7 (76,0)
Dél-Dunántúl	44,0	40,5	81,8 (72,0)
Közép-Dunántúl	61,5	69,7	18,8 (19,2)
Nyugat-Dunántúl	48,0	60,9	8,3 (24,0)
Ország	51,7	54,1	50,6 (54,7)

Forrás: Kistérségi vizsgálat 2009 adatbázisa.

- 1 A kutatás témavezetője Balázs Éva, a munkában Imre Anna működött közre (mindketten az OFI tudományos főmunkatársai), Kovács Katalin, az MTA RKK tudományos osztályvezetője szakértőként vett részt. A kérdőív szakmai vitáján kapott hasznos tanácsokért az OFI Kutatási, Kutatásszervezési és Elemzési Központjának munkatársait, a kérdőív kipróbálásáért, a kapott javaslatokért a Dunaújvárosi, a Pápai és az Abai kistérség munkatársait: Mihalekné Bartók Máriát, Némethné Takács Cecíliát és Gerse Istvánt illeti köszönet.
- 2 Budapest és Debrecen, illetve az e statisztikai kistérségbe tartozó Mikepércs kivételével, amelyek egyrészt nem részei a többcélú kistérségi támogatásoknak, másrészt sajátos jellegüknel fogva torzították volna a kistérségi közoktatási együttműködésekre vonatkozó információkat.
- 3 A kistérségek elmaradottságát/fejlettségét mérő komplex mutató során használt adatok körét lásd a 67/2007. (VI. 28.) OGY határozat 3. mellékletében. A kistérségek besorolását a komplex mutató szerint a 311/2007. (XI. 17.) kormányrendelet 1. és 2. melléklete tartalmazza.

A TÖBBCÉLŰ KISTÉRSÉGI TÁRSULÁSOK KIALAKULÁSA, SZERVEZETE, HUMÁNERŐFORRÁSA

A többcélű társulások története szempontjából nem túl jelentős, időben degresszív változásokat tártunk fel: a kistérségek harmadának összetétele nem változott a társulás megalakulása óta. Az eltelt idő alatt a társulások mintegy felében léptek be újabb tagok; kilépés még ritkábban és kevesebb helyen fordult elő, és mindkét irányú mozgás hét kistérségben volt.

A válaszoló kistérségek négyötöde önálló többcélű kistérségi társulási munkaszervezetet hozott létre, 20 százalékukban a TKT egyik tagtelepülésének polgármesteri hivatalában működik a szervezet. Az önálló munkaszervezetekben átlagosan 6,7 főállású, és nem egészen 1 fő részfoglalkoztatású alkalmazott dolgozik, a társulás székhelytelepülésén működő szervezetekben 3,3, illetve 2,8 fő. Az átlagok mögött nagy eltérések vannak, s ezek csak részben köthetőek a kistérség nagyságához – település- és/vagy lakosságszámához – vagy a végzett feladatokhoz.

A helyi oktatáspolitikai döntések szakmai előkészítését, alátámasztását végző bizottságokat a válaszoló kistérségek felében működtetnek. Azoknak a kistérségeknek, amelyek önálló munkaszervezetet hoztak létre, valamivel kisebb arányban vannak ilyen bizottságai, mint ahol a munkaszervezet a székhely település polgármesteri hivatalában működik.

A kistérségek négyötödében dolgoznak a kistérségi közoktatás-irányítás, szervezés, adatszolgáltatás munkáival megbízott szakemberek, átlagos létszámuk az összes foglalkoztatási kategóriát figyelembe véve 1,3 fő; nagyobb térségi léptékben nézve a fővárosi agglomerációban, Észak- és Dél-Alföldön hiányoznak. A kistérségek csaknem 15 százalékában az oktatással (is) foglalkozók munkájuk 10 százalékánál is kevesebbet tudnak erre a feladatra fordítani.

A leggyakoribb forma, hogy a közoktatás ügyeivel foglalkozó szakember (többnyire közoktatási referens) a TKT munkaszervezetében, annak vezetője irányításával látja el feladatait. A közoktatással foglalkozó összes kistérségi szakember mintegy kétharmada közalkalmazott.

A kistérségek közoktatásért felelős szakemberei döntően diplomások, csaknem kétharmaduknak pedagógiai képesítése van, a többdiplomások aránya megközelíti a 10 százalékot. A pedagógiai végzettségű kistérségi szakemberek és a többdiplomások többsége „régimotoros”, a kistérségi szakembergárda mintegy 15 százalékát jelentő jogi, államigazgatási diplomások és a többi felsőfokú végzettségű inkább pályájuk elején állnak.

A vizsgálatban részt vevők csaknem kétharmada ismeri az országos kompetenciaméréseket (OKM), a felsőfokú végzettségűek szignifikánsan nagyobb része, mint a nem diplomások. Ugyanakkor azok, akik régebb óta vannak a pályán, jobban ismerik e méréseket (e körben az idősebbek kevésbé), mint az 5–10 év közötti tapasztalattal rendelkezők (2. táblázat).

Legtöbbször (90–70%) az iskolák eredményeinek megismerésére, az eredmények megvitatására, tervezési, fejlesztési célok kijelölésére használják az OKM-et. Tendenciájában inkább felhasználják e mérések eredményeit ott, ahol van kistérségi munkaszervezet, mint ahol nincs. Ugyanakkor ahol a kistérségben van szakszolgálati és/vagy szakmai szolgáltató

2. TÁBLÁZAT: A kétféle végzettségi szintűek, illetve a különböző idejű munkatapasztalattal rendelkezők megoszlása aszerint, hogy ismerik-e vagy sem az Országos kompetenciamérést (OKM) (%)

OKM ismerete	Iskolai végzettség szintje		Átlag*	Munkatapasztalat			Átlag*
	Diplomás	Nem diplomás		5 évnél kevesebb	5–10 év	10 évnél hosszabb	
Ismeri	75,8	31,8	64,8	50,0	100,0	80,0	75,4
Nem ismeri	24,2	68,2	35,2	50,0	0,0	20,0	24,6
Szignifikancia**	0,000		N = 88	0,02			N = 69

Forrás: Kistérségi vizsgálat 2009 adatbázisa.

* A két átlag eltérésének az oka a két kérdésre adott válaszok számának különbsége

** Phi-négyzet próba.

intézmény, ott szignifikánsan inkább használják e méréseket, mint ahol nincs. Ebből arra lehet következtetni, hogy az intézményesült szakmai háttér kedvez a mérések ismeretének és felhasználásának.

A vizsgálatból látható – itt ismertetésre nem kerülő kérdésekre adott válaszaik alapján –, hogy a kistérségi közoktatási szakemberek jól ismerik a kistérségi intézményhálózatot, függetlenül attól, hogy ki az intézmények fenntartója. Így nézeteik, véleményük a kistérségbe járó tanulók továbbtanulási problémáiról mindenképpen figyelmet érdemel.

A TANULÓI TOVÁBBTANULÁSSAL KAPCSOLATOS PROBLÉMÁK

A vizsgálat egyik fontos részét két nyitott kérdés alkotta. Válaszadóinkat egyrészt megkérdeztük, vannak-e problémák kistérségükben az általános iskolát végzett tanulók továbbtanulásával kapcsolatban, melyek ezek, és kiket érintenek. Másrészt megkérdeztük, mit lehetne tenni azért – elsősorban saját szakmai területükön –, hogy az általuk jelzett problémák csökkenjenek.

A különféle közoktatási kutatások, vizsgálatok gyakran szólítják meg a közoktatás számos szereplőjét, leggyakrabban a pedagógusokat, az iskolavezetőket, az iskolafenntartók és a szakmai szervezetek képviselőit. Tudomásunk szerint a kistérségi közoktatásban dolgozó szakemberek a közoktatás fontos kérdéseit illető véleményének, nézeteinek a térségi oktatás szempontjából történő megismerése eddig nem volt önálló kutatás tárgya. Ugyanakkor a kistérségi közoktatás-irányítás – minden ellentmondása ellenére – 2004 óta létezik, s az e szektorban dolgozókról feltételezhető, hogy más szereplőkhöz képest sajátos tapasztalatok birtokában is vannak. Már az is érdeklődésre számot tartó kérdés lehet, hogy e szakmai csoport nézetei illeszkednek-e az ismert struktúrákhoz, vagy vannak megkülönböztető jegyeik.

Ezért a nyitott kérdésekre adott válaszokat – mind a problématerképet, mind a problémamegoldási javaslatokat – a térségi oktatáspolitikai-formálás szempontjából figyelembe veendőnek tekintjük, amelyekben a lehetőségek éppúgy megjelenhetnek, mint azok a korlátok, amelyekkel a kistérségfejlesztés során számolni kell. A következőkben ezeket a válaszokat ismertetjük.

Az első nyitott kérdés így hangzott: „Vannak-e problémák az Önök kistérségében az általános iskolát végzett tanulók továbbtanulásával kapcsolatban? Ha vannak, melyek ezek a problémák, és kiket (milyen településeket, iskolákat, tanulócsoportokat) érintenek?”

Először a nemleges válaszokat érdemes áttekinteni. Tizenhárom ilyen választ kaptunk, amelyből nyolc tartalmazott argumentumokat is. Közülük a legkönnyebben belátható az a válasz volt, hogy a térségben alacsony a hátrányos helyzetű tanulók aránya; mindenki továbbtanul. A pozitív válaszok három további szempontot tartalmaztak. Az egyik az általános iskolák jó felkészítő tevékenysége (két kistérségben, ezek egyike a mikrotérségi általános iskolaszervezésre utalt). A másik a megfelelő középfokú kínálat, amelyben egyrészt van elegendő iskola a kistérségben, másrészt a tanulók minden csoportja számára van megfelelő kínálat. Végül egy válaszadó – s ezt az e tanulmányban kiemelt szempont miatt érdemes említeni – a pályaválasztási, tanácsadási feladat (megyei önkormányzattól megrendelt) megfelelő ellátásával magyarázta a kedvező helyzetet.

Négy kistérségben jelezték válaszaik, hogy nincs megfelelő információjuk a kérdés megválaszolásához. Háromban azért, mert a többcélú társulás nem vagy csak részlegesen iskolafenntartó, továbbá a kistérségközpont perifériális elhelyezkedése miatt, amely egyfelől nagy tanulói migrációt okoz a kistérségen kívülre, másfelől önmagában is megnehezíti az információszerzést a térség ügyeiről.

A következőkben a problémákat tekintjük át, immár nem gyakoriság, hanem probléma-típusok szerint.⁴

Ezek egy kötege általánosan megfigyelt problémákat említi: a szülők érdektelenségét a továbbtanulás iránt, vagy éppen irreális elvárásait gyerekeik továbbtanulásával kapcsolatban; a családi szocializációval, az életvitellel összefüggő kritikát fogalmaz meg, az iskolázottság igényének hiányát említi („ezek a családok hozzászoktak, hogy nyolc általánossal sem rendelkeznek”). A gyerekekről szintén gyakori az általános érvényűnek tekintett kijelentés: motivációhiány, kintartás hiánya, az erőfeszítéstől való idegenkedés („nem is akar továbbtanulni”); az önismereti problémák és a továbbtanulásról való informáltság szükségessége mint probléma. Sokan nevesítik a hátrányos, halmozottan hátrányos és roma tanulókat mint problémaforrást; főleg a roma lányokat és az értelmi fogyatékos tanulókat nevezik meg. A velük kapcsolatos nehézségek fókuszja az igen alacsony szintű általános iskolai felkészültség („funkcionális analfabéták”), emellett azonban e válaszadók hangot adnak e tanulói csoportok iskolarendszerrel kapcsolatos problémáinak is: „nincs nekik megfelelő intézmény”. Van, aki a megszünt gazdasszonyképzőt hiányolja, amely legalább az egyéni életvezetésben segített, van, aki a speciális szakiskolát. Míg ezek a vélemények a hátrányos helyzetű tanulók továbbtanulását egyértelműen az alacsony szintű szakmai képzések spektrumába helyezik, egy válaszadónak az okoz gondot, hogy a hátrányos helyzetű tanulók közül kevesen jutnak gimnáziumba.

⁴ A válaszadók többsége több problémát is felsorolt, gyakran részletesen leírt. A szó szerinti véleményeket időközben közöljük.

Számos probléma fogalmazódik meg az iskolákkal kapcsolatban. A küldő általános iskolákban – a kutatásokból ismertén – az intézményes tanulásból kiszorító magántanulóvá sorolás gyakorlatát, valamint a kommunikációs és egyéb alapkészségek fejlesztésének hiányát jelzi egy-egy válaszadó. Az általános és a középiskola közötti illeszkedés problémáival sokan foglalkoznak. Van, aki azt tartja jelentős problémának, hogy az általános iskolai tanárok nem ismerik a középiskolai követelményeket. Sok általános iskolában nincs vagy nem megfelelő a pályaválasztási tanácsadás. Van, ahol a kistérség szervezte pályaaorientációs program, illetve a pályaválasztási tanácsadás bevezetésének terve a tanárok és a szülők – felmérés során kinyilvánított – érdektelensége miatt fulladt kudarcba. Másutt kiderült: a pályaválasztási tanácsadásra vagy annak jó minőségű ellátására nincs elég forrás. A középfokú és a középiskolák egy része több kistérségben nem tart nyílt napokat, amelyek orientálhatnák, informálnák a továbbtanulni szándékozókat.

A középfokú intézményekkel kapcsolatban jelzett problémák között leggyakoribb a mennyiségi túlkínálat felismerése, az ebből fakadó alacsony felvételi követelmények, az akár feltétel nélküli bejutás, amelynek folytatása a nagyarányú lemorzsolódás. Többen kárhoztatják a gimnáziumi túlkínálatot, a szakképzés leépülését; a szakiskolákban az elmélet túlsúlyát („a fiatalok fejét fölösleges dolgokkal tömik”).

A saját kistérségük tapasztalatait a kutatókkal megosztó válaszok különleges értéke nemcsak a konkrétságukban megjelenő többlet, hanem olyan térségspecifikus szempontok megjelenése, amelyek feltárása a kutatás kiemelt célja volt.

Az egyik fontos térségi dimenzió a távolság. Ahol a középiskolák távol vannak a lakóhelytől, ott a továbbtanulás több okból is nehezebb. Egyrészt minden érintettnek – általános iskolának, szülőnek, gyereknek – kevesebb és kevésbé ellenőrizhető információja van mind a tényekről, mind a mögöttük rejlő latens struktúrákról. A távoli, ismeretlen középiskolába sok szülő nehezen engedi el gyerekeit, s a távolság mindenképp költségnövelő tényező. Van, ahol arról számoltak be, hogy a térségben a „kollégiumi ellátás az épületek állapota miatt siralmas”. A másik térségspecifikus probléma a kistelepusítás helyi kiskolái és a nagyobb település nagyobb létszámú középfokú, illetve középiskolája közötti léptékváltásból adódó nagyobb tanulói lemorzsolódás, bukás. E jelenség mögött eltérő magyarázatok jelentek meg. Volt, aki a tanulói kudarcokat a helyi kötődés elvesztésével, a közösségi támogatás hiányával, más a kistelepusítási (általános) kiskola izoláltságával, illetve az ebből adódó nem megfelelő felkészítéssel, az iskolák információhiányával, megint más a bejárás terheivel vagy az ilyen gyerekeket elutasító középiskolával magyarázta.

A középfokú iskolakínálat adott kistérségben jelentkező mennyiségi és minőségi problémái – túl az elérési és a családok anyagi helyzetével kapcsolatos nehézségeken – egyes térségekben érezhetően akadályozzák a továbbtanulást; van, ahol csak egyes tanulói rétegeket, de van, ahol az egész kistérség tanulóiifjúságát gátolják. Ahol egyoldalú a képzési kínálat – például túl sok, vagy éppen nincs gimnázium – ez kényszermigrációt okoz, amelynek nyomán a 14 évesen eltávozó, főképp jó tanuló – és így iskola- és társadalomkonformabb – fiatalok többségét „elveszti” a kistérség. A kistérség középiskolai képzési kínálatának alakítására, a tanulólétszám megfelelő szinten tartására egyes kistérségekben „nagyon oda

kell figyelni”. Vannak kistérségek, ahol a munkaerőpiacon általában nem használható (pl. lótarítás) vagy a térségben nem hasznosítható (falusi turizmus) képzéseket kínálnak. Van, ahol a gyakorlati képzés mesterei – az adózási rendszer miatt – hiányoznak. Beszámoltak arról, hogy „bizonyos szakmákban túl sokat kell/kellene fizetni a mesternek, hogy tanulóat vállaljon”.

A középfokú képzések elhelyezkedési lehetőséget nem nyújtó kimenetei több kistérségben megjelentek a problémák sorában. Ezek részben az iskolarendszeren túlmutató, általános gazdasági-társadalmi problémák, de – mint kiderül – ha egy térségben a képzések nagy része ilyen, akkor az felerősíti a (korábban a családok, tanulók problémáinál jelzett) motiválatlanságot, érdektelenséget, a perspektívátlanságot. Van olyan kistérség, ahol a válaszadó a társadalmi egyenlőtlenségek mértékének eltérő földrajzi megjelenését látta kezelhetetlennek az iskolarendszer szempontjából.

Végül a problémák egy csoportjában a hátrányos helyzetű, roma tanulók iskolázásával kapcsolatos támogatások, adott esetben a pozitív diszkrimináció vált kritika tárgyává. Volt, aki ezek hatását a szabályozási szándékokkal ellentétesnek látja. Például: „a nyolc általánost nem végzettek még segélyezésben is részesülnek, hogy a tankötelezettségi koron túl elvégezhesék azt”; a tankötelezettség nem teljesítésére „ösztönzi is a rendszer őket, hiszen kiemelt támogatásokat kapnak a 'HHH-s' (halmozottan hátrányos helyzetű) gyermekek, ehhez pedig feltétel” (a szülőnél) „a középiskolai végzettség hiánya”⁵. Megjelent a többségi társadalom elutasítására való hivatkozás is. Mindez túlmutat a tanulmányban tárgyalni kívánt kérdésemre, de felhívja a figyelmet a szegregáció komplex társadalmi problémájára.

KISTÉRSÉGI SZAKSZOLGÁLATOK ÉS EGYÜTTMŰKÖDÉSEK A PÁLYAVÁLASZTÁS, TOVÁBBTANULÁS TÁMOGATÁSÁRA

A továbbtanulásban a közoktatásba járók szinte teljes köre érintett. A középfokú intézmények az esetek nagy részében kívül esnek a korábbi iskola térségi horizontján, jobbra a lakóhely-településen. Így a korábbi „magától értetődőségek” megszűnnek, az iskolázással kapcsolatos információs, orientációs problémák a családok nagy részét érintik.

A pályaválasztási és pályorientációs tanácsadás az a szakszolgálati tevékenység, amelynek jelentősége van a kistérségi kisiskolák gimnáziumokba készülő tanulóinak, a szakmaválasztás szempontjából érzékeny, valamint a középfokú oktatásba (szinte) bekényszerített, a lemorzsolódás veszélyének kitett tanulók szempontjából egyaránt. A középiskolára való közös felkészítés, a térségi szervezésű munkaközösségek, versenyek további lehetőséget nyújtanak a kistérségekben tanulóknak, hogy iskolájuk, településük horizontján túlra mutató tapasztalatot szerezzenek, illetve támogatást kapjanak a továbbtanuláshoz.

A következőkben megnézzük, melyek azok a meglévő, formális vagy kevésbé intézményesült eszközök, amelyek a tanulók általános iskolából a középfokra történő továbbhal-

5 A zárójeles rész a szerző értelmező beszúrása.

dását támogatják a kistérségekben. Egyfelől a szakszolgálati tevékenységeknek, másfelől a kistérségi iskolák és települések közötti, ilyen jellegű együttműködéseknek a vizsgálatban feltárt tapasztalataira építünk.

Ahhoz, hogy a pályorientációs és pályaválasztási szakszolgálatok súlyát és elérhetőségének szintjét is lássuk, esetenként bemutatjuk a kistérségek többi, fontosabb szakszolgálati tevékenységének gyakoriságát és települési, tanulói „lefedettségét” is. (Ezek némelyike – kisebb-nagyobb mértékben – maga is hozzájárulhat a tárgyalt probléma megoldásához, de területi korlátok miatt nincs mód kitérni erre.)

A szakszolgálat az a tevékenység, amely(nek egy-két vagy több fajtája) a többcélú kistérségi társulásokról szóló törvény⁶ szerint kötelező mint a többcélú társulási normatívára jogosító két közoktatási feladat egyikeként vállalt feladat. A vonatkozó jogszabály – mint a közoktatási feladatellátást illetően másutt is – nem határozza meg a feladat ellátásának módját. A célra lehet önálló intézményt működtetni, de bármely, a feladat szakszerű ellátására hivatott szolgáltatóval is lehet szerződést kötni. A 3. táblázat a kistérségek e kétféle választás szerinti megoszlását mutatja a gyakoribb pedagógiai szakszolgálatok esetében.

3. TÁBLÁZAT: A kistérségek megoszlása aszerint, hogy milyen módon gondoskodnak egyes pedagógiai szakszolgálati feladatok ellátásáról (%)							
Ellátás módja	Gyógy-pedagógiai tanácsadás	Korai fejlesztés, gondozás	Fejlesztő felkészítés	Logopédiai ellátás	Nevelési tanácsadás	Gyógytest-nevelés	Tovább-tanulási tanácsadás
Saját szolgáltató intézmény	29,0	24,0	18,2	28,2	25,4	27,6	18,9
Más szolgáltatóval kötött megállapodás	71,0	76,0	81,8	71,8	74,6	72,4	81,1
Szolgáltatásról gondoskodó kistérségek száma	31	25	22	71	63	58	53

Forrás: Kistérségi vizsgálat 2009 adatbázisa.

Az összesen 111 intézmény javát települési önkormányzatok (42,3%) és megyei önkormányzatok (25,2%) tartják fenn. A többcélú kistérségi társulások a szakszolgálati intézményhálózat 17,1 százalékának gazdái, s ezzel megelőzik a fenntartói társulásokat, amelyek az intézmények valamivel több mint egytizedét működtetik. A nem önkormányzati intézményfenntartók aránya igen csekély (3,6%).

⁶ 2004. évi CVII. törvény.

Csak három kistérségben nincs szakszolgálati intézmény. S bár ezek mindegyike hátrányos helyzetű, az adatok nem utalnak arra, hogy a hátrányosabb helyzetű kistérségekben kevésbé volnának ilyen intézmények, mint a kedvezőbb társadalmi-gazdasági helyzetűekben. A válaszadó kistérségek mintegy felében egynél több (11 kistérségben 3, 1 helyen 5) ilyen feladatot ellátó intézmény működik.

A továbbtanulási, pályaválasztási tanácsadás – a logopédiai ellátást követően, a nevelési tanácsadás és a gyógytestnevelés mellett – az a szakszolgálati tevékenység, amelyet a kistérségek nagyobb része biztosít. Ugyanakkor a kistérségek negyedében nem minden településen érhető el ez a szolgáltatás, ahogy azt a – szolgáltatásban részesülő települések összes kistérségi településhez viszonyított aránya szerint készített – 4. táblázat mutatja.

4. TÁBLÁZAT: Az egyes pedagógiai szakszolgálati ellátások megoszlása aszerint, hogy az ellátásban a kistérség településeinek mekkora hányada részesül, valamint a települési lefedettség átlagos szintje (%)							
Részesülő települések aránya (%)	Szakszolgálati ellátás						
	Gyógy- pedagógiai tanács- adás	Korai fejlesztés, gondozás	Fejlesztő felkészít- és	Logo- pédiai ellátás	Nevelési tanács- adás	Gyógytest- nevelés	Továbbtanu- lási, pálya- választási tanácsadás
–25	7,1	9,1	11,2	0	0	4,5	1,8
25,1–50	3,5	0	5,5	0	3,0	4,5	3,6
50,1–99,9	14,4	13,6	5,5	22,3	21,2	21,3	19,6
100	67,9	72,7	77,8	73,8	75,8	65,2	69,6
100 felett*	7,1	4,6	0	3,9	3,0	4,5	5,4
N	28	22	18	80	66	66	56
Szolgáltatásról gondoskodó kis- térségek aránya	91,0	91,6	86,9	97,1	96,2	90,3	93,2

Forrás: Kistérségi vizsgálat 2009 adatbázis.

*A 100% feletti ellátás a statisztikai kistérségen túli települések számára is elérhető szolgáltatásra utal.

Regionálisan két szakszolgálati ellátás esetében vannak jelentős, a települési hozzáférést illető eltérések. A Dél-Alföld régió kistérségeiben például a települések átlagosan alig több mint fele részesül gyógypedagógiai tanácsadásban és nevelési tanácsadásban is kevesebben, mint a többi régió kistérségeiben. A pályaválasztási, pályorientációs tanácsadás terén nincs jelentős regionális eltérés.

Ugyanakkor – mint az 5. táblázatból látható – szinte mindegyik ellátási fajtánál nagy különbségek vannak aszerint, hogy a gyerekek mekkora hányada részesül benne.

A különféle tevékenységek iránti szükségletek természetesen nagyon különbözőek, éppen a pályaválasztásnál azonban a korosztály 100 százalékát érintettnek tekintve a látott adatokat negatívan értékelhetjük. E szolgáltatást a kistérségek háromnegyede iskolásainak több mint tizede számára teszi elérhetővé. Itt a legnagyobb gyakoriságú 10–50 százalékos sáv két, nagyjából egyforma részre tagolódik a 10–20 százalék közötti és az afeletti lefedettség tekintetében.

Az eddig vizsgált szakszolgálatok a tanulókra közvetlenül irányuló tevékenységek. Emellett azonban más lehetőségeik is vannak a továbbtanulást érintő támogatásoknak, eredményességük javításának. Mint jeleztük, ilyenek tartjuk a kistérségekben különféle területeken az iskolák, települések között, mikro- és/vagy kistérségi szinten szervezett együttműködések.

5. TÁBLÁZAT: Az egyes pedagógiai szakszolgálati ellátások megoszlása aszerint, hogy a gyerekek mekkora hányada részesül bennük a kistérség összes óvodáskorú, általános iskolai tanulójaéhoz képest, valamint a tanulói lefedettség átlagos szintje (%)

Részesülők aránya (%)	Gyógy- pedagógiai tanácsadás	Korai fejlesztés	Fejlesztő felkészítés	Logopédia	Nevelési tanácsadás	Gyógytest- nevelés	Pályaválasztá- si tanácsadás*
–0,5	45,0	68,8	57,1	0,0	1,8	3,6	0,0
0,6–1	0,0	6,3	0,0	0,0	0,0	1,8	4,2
1,1–5	15,0	0,0	21,4	34,8	35,7	43,6	10,4
5,1–10	5,0	0,0	0,0	34,8	28,6	25,5	8,3
10,1–50	0,0	6,3	0,0	13,0	14,3	7,3	62,5
50,1–99,9	30,0	18,8	21,4	13,0	14,3	12,7	2,1
100–	5,0	0,0	0,0	4,3	5,4	5,5	12,5
N**	20	16	14	69	56	55	48
Átlagos ellátás	30,4	16,2	35,2	21,3	23,3	21,3	39,4

Forrás: Kistérségi vizsgálat 2009 adatbázis.

*Ennél az ellátásnál az óvodás gyerekek létszámát nem vettük figyelembe az ellátottsági arány számítása során.

**Az ellátott tanulólétszámra vonatkozóan a kistérségek kisebb részében kaptunk válaszokat, mint az ellátott települések számát illetően. Az N számok emiatt alacsonyabbak ebben az esetben.

A 6. táblázat azt mutatja be, hogy különféle – a vizsgálat online kérdőívében felsorolt – területeken milyen szinten és mennyire jól működik az együttműködés (a kettő együttes gyakoriságának sorrendjében) a kistérségekben. Dőlt betűvel emeljük ki a pályaválasztási, valamint a továbbtanulásra való felkészítésre irányuló kooperációkat.

Kis- és mikrotérségi szinten együtt tekintve a legtöbb kistérségben a sport- és tantárgyi versenyek, a továbbképzések és a pedagógus-munkaközösségek, a közös pályázatkészítés és a pályaválasztási és pályaválasztási tanácsadás fordul elő. Összességében főként az iskolai-óvodai szinten szervezett szakmai együttműködések gyakoriak, a pályázatkészítést leszámítva kevés a térségi irányítást, koordinációt szolgáló együttműködés.

A legsikeresebb együttműködések szintén többnyire az iskola világához kötődnek. A közös versenyek általában nagyon jól „működnek”, az óvodai és pedagógus-munkaközösségek és a közös tanári tapasztalatcserék is. Az eredményesen működő kooperációk között találunk a térségi ellátás szempontjából fontos tevékenységet is: a 30 kistérségben jelzett utazó pedagógushálózat csaknem 60 százalékában nagyon jól működik, s csak néhány helyen nem jól. Az iskolai étkeztetés igen ritka, de ahol van, ott többnyire jól működik.

6. TÁBLÁZAT: Különbéféle kistérségi és mikrotérségi együttműködésekben részt vevő kistérségek aránya, és annak aránya, hogy a válaszolók mennyire tartják jónak az adott együttműködést (%)

Együttműködés területe	Milyen területi szinten?		Mennyire jól működik?		
	Kistérségi	Mikrotérségi	Nem jól	Részben jól	Nagyon jól
Sportversenyek szervezése	47,2	20,2	1,9	26,9	71,2
Tantárgyi versenyek szervezése	38,2	19,1	2,3	27,3	70,5
Vezetői, pedagógus-továbbképzés szervezése	41,6	10,1	4,8	38,1	57,1
Általános iskolai vezetői munkaközösség	42,7	9,0	4,7	46,5	48,8
Pályázatok készítése	32,6	19,1	0,0	48,7	51,3
Óvodavezetői munkaközösség	40,4	7,9	2,5	25,0	72,5
Pályaorientáció és -tanácsadás	36,0	4,5	2,9	54,3	42,9
Tanári szakmai munkaközösség – tantárgyi	25,8	9,0	3,4	51,7	44,8
Utazó pedagógushálózat	19,1	14,6	6,9	34,5	58,6
Közös pedagógusmunkaerő-gazdálkodás	5,6	22,5	4,5	54,5	40,9
Továbbtanulásra felkészítés (középfokra)	15,7	11,2	5,0	50,0	45,0
SNI együttnevelés szervezése	11,2	13,5	4,5	54,5	40,9
Tanárok tapasztalatcseréje, utazás	12,4	9,0	0,0	41,2	58,8
Diákok hazai, külföldi utazása	7,9	12,4	5,9	52,9	41,2
Hátrányos helyzetű tanulókkal foglalkozás	9,0	9,0	0,0	56,3	43,8
Iskolai étkeztetés megszervezése	3,4	14,6	0,0	46,7	53,3
Rehabilitációs foglalkozás rászorulóknak	9,0	5,6	7,7	76,9	15,4
Tanári szakmai munkaközösség – nem tantárgyi	10,1	3,4	0,0	41,7	58,3
Tanulók értékelése, mérése iskolában	5,6	7,9	0,0	72,7	27,3
Közös vezetői munkaközösség (minden iskolafok)	10,1	1,1	0,0	30,0	70,0
Egyéb versenyek szervezése	10,1	0,0	0,0	0,0	100,0
Egyéb (többféle eseti válasz)	9,0	1,1	0,0	0,0	100,0
Képességmérések szervezése óvodában	3,4	6,7	11,1	33,3	55,6
Pedagógushelyettesítési rendszer	2,2	7,9	12,5	62,5	25,0
Továbbtanulásra felkészítés (felsőfokra)	4,5	4,5	0,0	50,0	50,0
Középiszkola-vezetői munkaközösség	3,4	0,0	0,0	0,0	100,0

Forrás: Kistérségi vizsgálat adatbázisa.

A tanulói továbbtanulás támogatása szempontjából kiemelten vizsgált pályaválasztási, pályaorientációs együttműködések átlagosan a kistérségek 40 százalékában vannak, ezzel közepes gyakoriságúnak mondhatók.

Az általános iskolákban a középiskolára, középfokra való felkészítés tárgyában szerveződő együttműködés a kistérségek jó negyedében van, s bár nincs ezekre panasz, nem tartoznak a leginkább jól működő területek közé (6. táblázat). A felsőfokú oktatásba felkészítő, középiskolákban folyó kooperációk pedig igen ritkák.

Ezen a területen a legmarkánsabb a regionális különbség a kistérségek között aszerint, hogy mekkora részükben működik pályaválasztási, pályaorientációs kooperáció. Mint a kistérségi koordináció más, e tanulmányban nem említett területein, e kérdésben is az Észak-Magyarország régió kistérségei azok, ahol többféle és jobban működő együttműködést találunk. Ez a kooperáció főként kistérségi szinten valósul meg.

Egyes együttműködések létében vagy ezek hiányában a kistérség társadalmi-földrajzi jellemzői mentén láthatóak különbségek. Ahol például van megyei jogú város a kistérségben, ott a többi kistérséghez képest szignifikánsan alacsonyabb arányban vannak közös tantárgyi és sportversenyek, valamint iskolavezetői munkaközösségek. Valószínűsíthető, hogy a kistérségközpont ezeket a funkciókat inkább városi szinten szervezi meg. A kisszámú, fenti együttműködésekkel jellemezhető nagyváros-központú kistérségben is inkább mikrotérségi a kooperáció, az egész kistérséget nem fogja át.

Ahol a kistérségben a TKT fenntartásában van iskola, ott több területen van együttműködés, mint ahol nincs. E kapcsolat nem jelent feltétlenül oksági viszonyt, de a kérdés további vizsgálataok kiinduló hipotézise lehet. A vizsgálatból úgy látszik, az együttműködésekben szerepe lehet annak is, hogy a közoktatás ügyét a kistérségben mennyire tartja fontosnak a helyi politika. Ahol vannak a képviselő-testület döntéseit segítő olyan szakmai bizottságok, amelyek az oktatással kapcsolatos döntések előkészítéséért felelősek, ott néhány területen kimutatható, hogy inkább vannak, mint ahol nincsenek. Szintén vannak jelei annak, hogy az együttműködést serkentheti, ha a társulás foglalkoztat a kistérség közoktatásával foglalkozó szakembert.

Bár néhány esetben találtunk szignifikáns összefüggést aszerint, hogy több területen van és jobb minőségű az együttműködés ott, ahol a társulásnak hosszabb előzményei vannak (ilyen az óvodai képességmérés és a hátrányos helyzetű tanulókkal való foglalkozás), a továbbtanulási, pályaorientációs kooperációk nem tartoznak e körbe.

Összességében elmondhatjuk, hogy a kistérségi szakemberek által a korábbiakban említett problémák nagyobb részére vonatkozóan nincs vagy szórványos az alulról építkező, összefogáson alapuló válasz. A szakszolgálati tevékenységek között e terület a többihez képest jó ellátási szinten van, az igénybevétel teljes tanulói körre való kiterjesztésének igényét elfogadva azonban ez nincs így. A pályaválasztás terén szerveződő, döntően a pedagógusokat támogató szakembereket összefogó munkaközösségek vagy másfajta iskolai együttműködések a kistérségek mintegy 40 százalékában működnek, főképp kistérségi szinten. Továbbtanulásra való felkészítés viszont a kistérségeknek alig több mint a negyedében van. A jobb tanulók továbbtanulása szempontjából nyilván pozitív hatása van a különféle tantárgyi versenyeknek, amelyek – a sportversenyek után – a leginkább elterjedtek kistérségi szinten. S bár ezek a tanulóknak csak egy része számára relevánsak, a továbbtanulásnak éppen a minőségi támogatása szempontjából fontosak, érdemes rájuk építeni, s tudatosan kihasználni ezt a lehetőséget az iskolarendszeren való továbbhaladás fejlesztésére.

Vannak tehát csírák, potenciálok, de a tanulók továbbtanulási támogatásának nincs olyan gazdája, amely az egész kistérségre vonatkozóan – nem is annyira a tervezési-statisztikai lehatárolás, hanem a valós földrajzi-társadalmi viszonyok szempontjából, tehát kistérségi léptékben – ismerné és tudatosan összefogná a feladatot. E feladat elvégzése nem várható el az iskoláktól, amelyeknek nincs is információjuk, másrészt egymással akár szembenálló érdekeik is lehetnek. A települések szintjén elsősorban a központoktól távolibb, kis lakosságszámú, kisiskolát működtető, gyakran csak tagiskolával rendelkező községek azok, amelyekben szintén nincs sem információ, sem való eszköz. Így, jobb híján jelenleg csak a többcélú kistérségi társulások bázisán képzelhető el olyan tudatos koordináció kiépítése, illetve fejlesztése a társulási feladatokon túlmutatóan, amely ennek a kiemelt oktatáspolitikai és ennél is tágabban, társadalompolitikai fontosságú feladatnak a megoldásából részt tudna vállalni. A kutatás alapján e kistérségi szakemberbázis megfelelő minőségű humánerőforrást jelent, azonban jelentős kapacitáshiánnyal jellemezhető. Így megfelelő oktatáspolitikai akarat és eszközök esetén is csak új szakemberek beállításával lenne megvalósítható ilyen fejlesztés. Ezt – különösen a demográfiai szempontból további pedagóguslétszám-csökkenést prognosztizáló scenárió esetén – érdemes meggondolni abban az esetben is, ha a többcélú kistérségi társulások továbbfejlesztése nem szerepelne az oktatáspolitikai jövőbeli prioritásai között.